

А.Б. Мухамедханова^{1*}, М. Нурсой²

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан;
²Мугла университеті, Мугла, Түркия

¹dia-2808@mail.ru, ²mustafanursoy@mu.edu.tr

¹<https://orcid.org/0000-0003-2685-6125>, ²<https://orcid.org/0000-0001-7113-5373>

Түркістан облысында инновациялық кәсіпкерлік құрылымдардың қазіргі жағдайы және даму барысы

Аңдатпа:

Мақсаты: Тиімді әлемдік тәжірибе негізінде қазақстандық экономикадағы кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін жандандыру бойынша тиісті ұсыныстарды әзірлеу үшін әлемдік және отандық практикада инновациялық кәсіпкерліктің даму мәселелерін зерттеу.

Әдісі: Зерттеу барысында оң, нормативтік, салыстырмалы және жүйелік талдау, синтездеу, жалпылау және ғылыми абстракциялау әдістерінің кешені, сондай-ақ математикалық-статистикалық әдістер қолданылды.

Қорытынды: Инновациялық кәсіпкерлікті дамыту тетігін жетілдіру мәселелерін жеткіліксіз әзірлеу және осы салада жинақталған халықаралық тәжірибені пайдалану дамудың инновациялық жолына көшу тәуекелдерін бағалау, сондай-ақ әлемдік нарыққа шығу кезінде кәсіпкерлік құрылымдардың бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыру тұрғысынан мәселені анықтады.

Тұжырымдама: Инновациялық кәсіпкерлік әлемдік экономиканы дамытудың қазіргі кезеңінде оның құрылымының икемділігі мен бейімделуін арттыруға ықпал жасайды. Ұлттық экономикада инновациялық кәсіпорындар дағдарыс кезеңінде жұмыссыздықтың төмендеуіне ықпал етеді, өнеркәсіп салаларындағы инновациялық процестерді жеделдетеді. Әлемдік экономиканы постиндустриализациялаудың әсерінен бәсекелестіктің күшеюі және өндірістің ұйымдық-технологиялық құрылымының өзгеруі инновациялық шағын және орта кәсіпорындардың ролін күшейтуге ықпал етеді, өйткені олар аталған өзгерістерге тезірек және ауыртпалықсыз бейімделе алады.

Кілт сөздер: инновация, механизм, инновациялық белсенділік, кәсіпкерліктің инновациялық дамуы, ұлттық инновация, экономикалық өсу, инновациялық үдеріс, жобалау, қарқынды өсу.

Кіріспе

Қазіргі жағдайда кез келген экономикалық жүйенің серпінді дамуының негізі оның бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ететін инновациялық қызмет болып табылады. Бүгінгі күнде жетекші елдерде ЖІӨ-нің көп бөлігі жаңа немесе жетілдірілген технологиялардың, өнімдердің, жабдықтардың үлесіне келеді, ал әртүрлі бағалаулар бойынша өнеркәсіптік өндірістің өсімі 75-тен 100%-ға дейін инновацияларды пайдалану есебінен қамтамасыз етіледі (Chen, F. W., et. al. 2018).

Сондықтан, ұлттық инновациялық саланың даму дәрежесі орнықты экономикалық өсудің негізін қалыптастырады, елдің әлемдік еңбек бөлінісіне толық құқылы қатысуының қажетті шарты болып табылады. Инновациялық жүйе ғылыми-техникалық және инновациялық қызмет нәтижелерін алу, беру және шаруашылық тәжірибеде қолданудың тиімді тетіктерін пайдалану есебінен елдің экономикалық дамуының қарқындылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда 4.0 Индустриясының таралуына байланысты, яғни инновациялық кәсіпкерлік деңгейінің дамуы әлемдік экономика субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігіне тікелей байланысты. Егер біз Жапония мен Оңтүстік Корея сияқты әлемнің дамыған және ірі дамушы елдеріндегі экономикалық жүйелерді қарастыратын болсақ, онда олар шикізат ресурстарына аз тәуелді және барған сайын интеллектуалды бола бастайды деген қорытынды жасауға болады; оларда венчурлық капитал, инновациялық инфрақұрылым, әртараптандырылған инновациялық кластерлер сияқты жаңа құралдарды пайдалану, сондай-ақ қызметтердің жаһандық аутсорсингіне қатысу және т. б. сұранысқа ие болады (Damanpour, F., & Gopalakrishnan, S., 1998). Бұл ретте бәсекеге қабілетті зияткерлік өнім өндіруді және әлемдік экономиканың жоғары технологиялық секторларында елдің кәсіпкерлік құрылымдарын бекітуді қамтамасыз ететін жаңа идеялар, білім мен технологиялар өндірістің айқындаушы факторы болып табылады.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: dia-2808@mail.ru

Шет елдердің экономикасындағы инновациялық кәсіпкерліктің рөлі оған тән қасиеттерге байланысты ұлттық экономиканың халықаралық экономикалық қатынастарға ықпалдасу міндеттерін тиімді шеше алатынымен де толықтырылады (Fritsch, Michael, *et. al.* 2018). Ең алдымен бұл соңғы жылдары дамыған елдерде елеулі эволюция жолынан өткен және экспортқа бағдарланған жоғары құрылымдар, әлемдегі тікелей шетелдік инвестицияларды тарту және халықаралық ғылыми-техникалық ынтымақтастық процестерінің толыққанды қатысушылары болған, шағын және орта кәсіпорындарға қатысты. Сонымен қатар, көптеген кәсіпкерлік құрылымдар өз стратегияларына халықаралық мамандану компонентін енгізе отырып, өз қызметін транснационалдауға бейім болып шықты (Raza, Ali, *et. al.* 2020). Демек кәсіпкерлік сектордың әлемдік экономиканың инновациялық дамуында ерекше маңызының бар екенін автор осы жұмыста көрсете білді.

Инновациялық технологиялар негізінде кәсіпкерлік субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және отандық экономика үшін де мәселелерін шешуде зерттелетін мәселенің өзекті екендігі күмәнсіз айқын. Еліміздің негізгі стратегиялық құжаты болып табылатын «Қазақстан-2050» Стратегиясы, «қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты құжатта жеке компаниялар зерттеулер мен инновацияларға өз қаражаттарын салуға ынталандыру қажеттігі айтылды. Ерекше атап өткіміз келеді: инновацияларды енгізу өте маңызды, бірақ бұл — өзіндік мақсат емес. Біздің жаңа технологияларымыз нарықта сұранысқа ие болған кезде ғана ел нақты пайда ала алады. Қазақстанның орнықты экономикалық өсуге көшуі инновациялық кәсіпорындардың бәсекеге қабілетті секторын қалыптастырады. Еңбек пен капитал ұсынысының шектеулерін еңсеруге білім мен жаңа технологияларға инвестициялар тарту негізінде қол жеткізуге болады (Fritsch, Michael, *et. al.* 2019). Экономикалық өсудің жаңа сапасы қоғамның жедел әлеуметтік-экономикалық дамуының факторы болып табылатын инновацияларды әзірлеу мен коммерцияландыруды жандандырумен; отандық экономиканың жоғары технологиялық секторының бәсекеге қабілеттілігінің өсуімен байланысты болуы тиіс.

Дегенмен, біздің еліміздің жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингтерінде, оның ішінде олардың инновациялық құрауышында қалыптасқан ұстанымдары нашар дамуда. Себептердің бірі — инновациялық кәсіпорындарды дамытуды ынталандырудың барабар тетігінің болмауы болып табылады. Бұдан басқа, ұлттық инновациялық жүйенің жұмыс істеу тиімділігінің төмендігін атап өткен жөн, бұл инновациялық саладағы кәсіпкерліктің дамуын шектейді (Sapolsky, H. M., 1967). Сонымен қатар отандық экономикада негізгі қорлардың көпшілігінің техникалық деңгейі әлемдік қорлардан едәуір артта қалып отыр және оларды қалпына келтіруге жұмсалатын шығындар біздің еліміздің техникалық артта қалуының консервациялануын одан әрі еңсеруге әкеп соқтыратыны сөзсіз.

Отандық экономиканы реформалау оның тиімді салалық құрылымын қалыптастырумен және жаңа технологиялық тәртіпке көшумен тығыз байланысты, бұл қағидатты түрде маңызды (Satalkina, Liliya, *et. al.* 2020). Сондықтан жекелеген инновациялық процестерді басқарудың пайдаланылатын тетіктерінің тиімділігіне тұтастай алғанда елдің инновациялық кәсіпорындарын дамытудың тиімділігі байланысты.

Аталған жағдайлар, сондай-ақ инновациялық кәсіпкерлікті дамыту тетігін жетілдіру мәселелерінің жеткіліксіз әзірленуі және осы саладағы жинақталған халықаралық тәжірибені пайдалану, дамуының инновациялық жолына көшу тәуекелдерін бағалау тұрғысынан, сондай-ақ кәсіпкерлік құрылымдардың әлемдік нарыққа шығу кезінде бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыру тұрғысынан өзектілігін анықтады.

Әдебиеттерге шолу

Joomla J. M. Ferreira, Cristina I. Fernandes & Sascha Kraus сияқты ғалымдар қолданыстағы кәсіпкерлік зерттеулер мен қолданыстағы инновациялық құрылымдар арасындағы байланыстарды анықтау үшін библиометриялық әдістерді қолданды, кәсіпкерлік зерттеулердің ғылыми құрылымын және инновациялық кәсіпкерлік құрылымдардың барысын қалай дамыту керек немесе қалай дамыту керектігін түсінуге тырысты (Ferreira, J. J. M., *et. al.* 2019). Осы жүргізілген зерттеу кәсіпкерліктің негізгі теорияларының алты тобын анықтады: (1) кәсіпкерліктегі білімді тарату теориясы, (2) құру және желі теориясы, (3) шешім қабылдау теориясы, (4) еңбекке мамандануы, (5) әлеуметтік кәсіпкерлік теориясы және (6) бейресми экономикадағы кәсіпкерлік. Бірақ алынған мәліметтерге сүйене отырып, инновациялық кәсіпкерлік құрылымдарды зерттеуде олқылықтар тудыратын ақпараттың толық болуы туралы қорытынды жасауға болады.

Дудин Михаил және басқа ғалымдар бизнес құрылымдарының тұрақты дамуын қарастырып, шағын және орта бизнес құрылымдарының бәсекеге қабілеттілігі стратегиялық тұрақтылықты басқару-

дың әртүрлі тәсілдерін біріктіреді және ашады деген қорытындыға келді (Dudin, M., *et. al.* 2013). Бұл құрылымдар, бір жағынан, ұлттық әлеуметтік-экономикалық өсуге ықпал етеді, ал екінші жағынан, сыртқы әсерлерге ұшыраған экономиканың ең өзгермелі сегментін білдіреді.

С.В. Левушкина инновациялық даму және экономиканы жаңғырту арқылы жаңа технологиялық құрылымға көшу жағдайында Ресейдегі бизнес-құрылымдарды дамыту мәселелерін қарастырды (Levushkina, S.V., 2021). Ұлттық инновациялық жүйенің өңірлік құрамдас бөлігінің ерекшеліктерін анықтады және өңірлік кластерлерді дамытудағы шағын және орта бизнестің рөлін көрсетті. Инновациялық кластерлердің табысты жұмыс істеуіне және жетекші кәсіпорын мен зерттеу ортасы арасындағы байланыстырушы буын ретінде шағын инновациялық кәсіпорындардың маңызды рөліне ерекше назар аударылды.

Уильям Ленджел, Михал Вармус өз зерттеулерінде бизнестегі инновациялардың тиімділігін бағалау мүмкіндігін атап өтті. Словак кәсіпорындарының инновациялық қызметінің қол жеткізілген деңгейін зерттеу нәтижелерін ұсынды (Lendel, V., & Varmus, M., 2014).

Наталья Трусованың украиналық әріптестері Оксана Хричківскийдің мақаласында Украинаның агроөнеркәсіптік кешеніндегі инновациялар мен инвестицияларға негізделген интеграцияланған бизнес құрылымдарының даму бағыттары қарастырылды (Trusova, N., & Hryvkiivska, O., 2021). Мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің инновациялық-инвестициялық дамуға және агроөнеркәсіптік кешенінің бизнес-құрылымдарының нақты құнын құруға әсерін олардың шығындарға бағдарланған тиімді платформасын бағалаудың тиісті деңгейлерімен байланысты әр түрлі кезеңдерде қарастыру керек екендігі дәлелденді.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында салыстырмалы және жүйелік талдаудың, нормативтік, ғылыми абстракцияның, синтездің, жалпылаудың, сондай-ақ математикалық-статистикалық әдістердің әртүрлі әдістерінің кешені қолданылды:

- деректерді ұсынудың кестелік және графикалық әдістері;
- өзара байланысты талдау;
- индекс әдісі;
- абсолютті талдау әдістері;
- салыстырмалы және орташа шамалар;
- бірқатар динамиканы талдау, құрылымдық талдау.

Осы зерттеу құралдарының арқасында Түркістан облысындағы инновациялық кәсіпкерлік құрылымдардың қазіргі жағдайы мен даму барысына қатысты қарастырылып отырған зерттеу гипотезасы Қазақстанда болып жатқан нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайлар мен процестермен өзара байланыста жан-жақты талданған.

Нәтижелер және талқылау

Әлемдегі классикалық және ең танымал кластер Силикон алқабы (АҚШ) болып табылады, оның феномені инфрақұрылымның бірегейлігімен және бизнес ортасының ерекшелігімен түсіндіріледі (ғылыми және білім беру мекемелерінің жоғары шоғырлануы, Венчурлік капитал нарығының жоғары даму деңгейі, тиімді құқықтық база) (Grynko, T., & Gviniashvili, T. 2017). Бәсекелестіктің жоғары деңгейі және банкроттық рәсімін жүзеге асырудың қарапайымдылығы көптеген компаниялардың тез «бөлінуіне», ал басқалары кластерде құрылған қаржы ресурстарын шоғырландырудың тиімді тетіктеріне (Венчурлік капитал, акциялардың қосымша эмиссиясы) сүйенуі мүмкін.

Кез келген мемлекеттің инновациялық дамуының теориялық базасы инновациялық даму теориясы немесе оларды «инновациялар теориясы» деп те атайды. Инновация — инновациялық даму теорияларының негізгі негізгі ұғымы. Бүгінгі таңда бұл тұжырымдама әлеуметтік-экономикалық және пәнаралық болып табылады, сонымен қатар экономикалық ғылымдардың тұжырымдамалық-категориялық аппаратында көрінеді. Экономика секторларының дамуына әсер ететін және жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қызметтің барлық салаларына жаһандық әсер ететін 4.0 Индустриясының дамуына байланысты инновациялармен байланысты тақырып бүкіл әлемде тікелей өзекті болып саналады (Guetero, M., *et. al.* 2019).

Инновацияның экономикалық анықтамасын және оның экономикалық сипатын қарастырған кезде, қазақстандық ғалымдардың Түркістан облысына инновацияларды енгізудің барлық талқылаулары мен проблематикасы іс жүзінде жоқ деген қорытынды жасауға болады. Сондай-ақ, көптеген қазақстандық және шетелдік зерттеушілер Оңтүстік Қазақстандағы инновациялық құрылымдардың қазіргі

жай-күйі мен даму барысын зерттеу гипотезасын қарастырмады және осы тұрғыда біз инновацияларды анықтауға инновация фактісін ұсынамыз. Бұл әлеуметтік-экономикалық дамудың қозғаушы күштері және, тиісінше, оларды қалыптастыру мен дамыту бойынша қандай да бір ұсыныстар (Lounsbury, Michael, *et. al.* 2019). Соңғысы түрлі теориялық безендірулерде көрініс табады.

Бұл ұлттық инновациялық жүйелер тұжырымдамасының негізгі теориялық тамырларын анықтауға және инновациялық дамудың басты қозғаушы күштері мен шектеулері туралы түсініктердің эволюциясын көрсетуге мүмкіндік береді.

Философиялық-діни қолдаудың инновацияларынан айыру және осы категорияны экономикалық ғылымға енгізу меркантилизмнің ықпалымен басталды. Меркантилистер мемлекеттің басты мақсаты ретінде ұлттық байлықтың көбеюін көрді, сондықтан оған қол жеткізу жолдарын іздеді (Qandah, Ramiz, *et. al.* 2021). Мемлекеттік басқару инновациялары өте тиімді болды. Мысалы, Серра бойынша салық артықшылықтары, өнім шығаруды, одан әрі экспортты ынталандыра отырып, ұлттық байлықты көбейтеді.

Инновацияларды ынталандыру шаралары «Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» Заңда, 15 ілеспе Заңда және 35 заңға тәуелді нормативтік-құқықтық актілерде бекітілген. Жаңа технологиялар мен қызметтерді дамыту негізінде Қазақстанның әлемнің 30 бәсекеге қабілетті елінің қатарына кіруіне одан әрі жәрдемдесу мақсатында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инновацияларды ынталандыру, цифрландыруды, ақпараттық қауіпсіздікті және білім беруді дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2022 жылғы 14 шілдедегі № 141-VII Қазақстан Республикасының Заңында тұжырымдама қабылданды (Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі инновациялық дамуы).

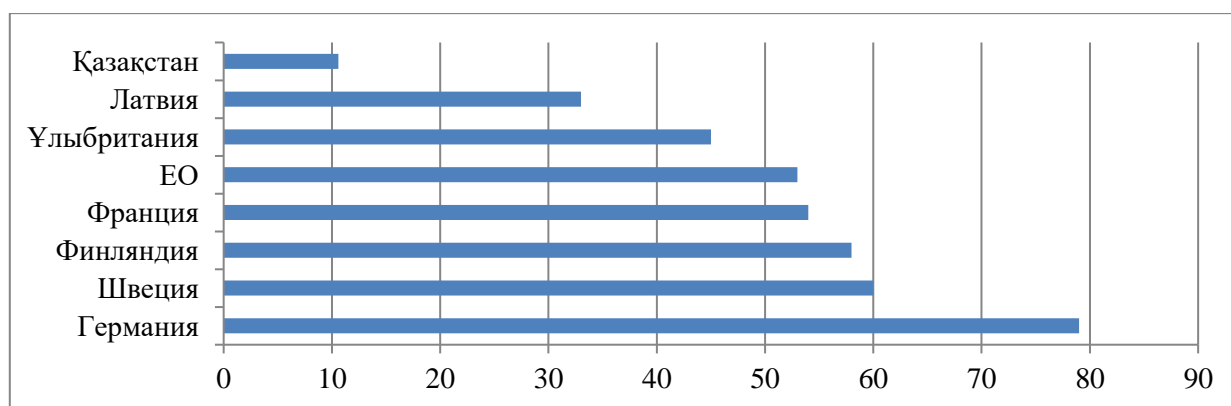
ҚР Статистика комитетінің мәліметтері бойынша, қолданыстағы заңнама бойынша жер қойнауын пайдаланушылар инновациялық жобаларды қаржыландыруға олардың өткен жылы болған өндіру шығыстарының 1%-ын жіберуге тиіс. Мысалы, 2015 жылдан бастап 2020 жылдың желтоқсанына дейін жер қойнауын пайдаланушылардан тартылған қаражаттың жалпы көлемі шамамен 19 млрд теңгені құрады. Бұл қаражатқа жер қойнауын пайдаланушылардың технологиялық міндеттерін шешу бойынша «Инновациялық технологиялар паркі» инновациялық кластері қатысушыларының 137 жобасы 9,6 млрд. теңге сомасында қаржыландырылды (1-кесте).

1-кесте. Қазақстандағы кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің негізгі көрсеткіштері

	2018	2019	2020	2021	2022
Барлық кәсіпорындардың саны, бірлік	24 068	31 784	31 077	30 854	30 501
Оның ішінде инновациялары бар	1 940	2 585	2 879	2 974	3 230
Инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %	8,1	8,1	9,3	9,6	10,6
<i>Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған (Bureau of National statistics, 2022)</i>					

Елдің өнеркәсіптік кәсіпорындарындағы инновациялық қызмет төмен деңгейде екенін атап өткен жөн. Егер кәсіпорындардың инновациялық-белсенді өнеркәсібіне қатысты салыстыруды келтіретін болсақ, АҚШ кәсіпорындардың 50% алады, Еуропалық Одақта кәсіпорындар, оның ішінде Германия (79,3%), Швеция (60%), Финляндия (58%) кәсіпорындардағы инновациялардың ең көп саны. Еуропалық Одақ елдері бойынша орташа көрсеткіш шамамен 53%-ға жетеді. Түркияда — 33%, Венгрияда — 47%, Эстонияда — 36%, Латвияда — 33%, Ресейде — 9,1%, ал Қазақстанда 2022 жылдың қорытындысы бойынша — 10,6% (1-сурет).

Осылайша, талдаудан көрініп тұрғандай, елдің өнеркәсіптік кәсіпорындарындағы инновациялық қызмет технологиялық дамыған елдермен салыстырғанда әлі де төмен деңгейде, алайда ел ішіндегі көрсеткіштердің өзгеру серпінінде оң үрдіс байқалады.

1-сурет. Елдің бөлінісіндегі кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі

Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған

Инновациялық-белсенді өнеркәсіп кәсіпорындарының ең үлкен үлесін: Шығыс Қазақстан облысы (15,5%), Қарағанды облысы және Астана қаласы (14,7%) көрсетеді, одан кейін Қызылорда, Қостанай облыстары (тиісінше 12,2% және 12,1%-дан) келеді. Маңғыстау облысында көрсеткіштің ең төмен деңгейі (4,0%) (2-кесте).

2-кесте. Өңірлік бөліністе өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Қазақстан Республикасы	8,0	8,1	8,1	9,3	9,6	10,6
Ақмола	7,1	7,3	6,8	7,0	7,5	7,7
Ақтөбе	6,5	7,6	7,0	9,3	10,1	10,6
Алматы	9,5	9,4	6,9	7,8	8,1	8,3
Атырау	5,1	8,1	8,0	8,5	8,0	8,3
БатысҚазақстан	5,3	6,6	4,1	3,6	5,3	5,3
Жамбыл	10,2	12,2	10,6	10,8	11,3	11,4
Қарағанды	7,6	8,4	9,2	10,6	11,1	14,7
Қостанай	11,8	13,6	14,5	11,2	11,3	12,1
Қызылорда	12,0	10,1	11,7	11,2	11,4	12,2
Маңғыстау	2,4	3,4	4,0	4,1	3,5	4,0
Павлодар	6,4	6,9	4,8	6,5	8,7	9,1
СолтүстікҚазақстан	10,9	11,6	10,6	11,3	11,2	11,7
Түркістан	4,2	5,6	5,9	6,6	5,3	6,5
ШығысҚазақстан	5,6	7,6	11,5	14,9	15,1	15,5
Нұр-Сұлтан (Астана) қ.	11,1	10,7	13,2	13,6	14,4	14,7
Алматы қ.	8,0	5,0	4,7	7,6	7,7	9,6
Шымкент қ.	8,6	8,1	7,5	6,6	7,2	7,4

Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған (Bureau of National statistics, 2022)

2019 жылдан бастап елде ЖІӨ-де инновациялық өнеркәсіптік өнімнің өсімі 2022 жылы 0,92%-дан 1,98%-ға дейін барды. Бұл ретте Қазақстан бұрынғысынша өзінің индустриялық негізін басқару және жаңғырту үшін шетелдік әзірлемелерге және қазірдің өзінде енгізілген және пайдаланылатын технологияларға қатты тәуелді.

Инновациялық өнімдердегі өңірдің ең көп үлесі Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында (тиісінше 21,2%, 14,8%) және Шымкент қаласында (18,4%) байқалады. Көрсеткіштің ең төмен деңгейі Солтүстік Қазақстан, Атырау, Қызылорда және Маңғыстау облыстарында (тиісінше 0,8%, 0,7%, 0,5% және 0,1%) (3-кесте).

3-кесте. Инновациялық өнеркәсіптік өнімдегі өңірлердің үлесі

	2018 ж.		2019 ж.		2020 ж.		2021 ж.		2022 ж.	
Қазақстан Респуб-ликасы	580,4	100,0	377,2	100,0	445,8	100,0	844,7	100,0	1179,2	100,0
Ақмола	33,8	5,8	13,2	3,5	21,0	4,7	15,7	1,9	25,6	2,2
Ақтөбе	4,5	0,8	1,8	0,5	16,7	3,7	39,4	4,7	44,3	3,8

Алматы	16,6	2,9	15,7	4,2	12,6	2,8	12,6	1,5	18,4	1,6
Атырау	18,7	3,2	7,5	2,0	7,4	1,7	5,8	0,7	8,8	0,7
БҚО	6,0	1,0	3,3	0,9	3,4	0,8	18,1	2,1	23,4	2,0
Жамбыл	25,3	4,4	23,2	6,1	34,1	7,7	50,9	6,0	66,8	5,7
Қарағанды	21,6	3,7	18,4	4,9	31,3	7,0	32,0	3,8	54,8	4,6
Қостанай	57,6	9,9	47,3	12,5	45,1	10,1	91,5	10,8	124,0	10,5
Қызылорда	4,8	0,8	6,9	1,8	6,3	1,4	5,5	0,7	6,4	0,5
Маңғыстау	1,5	0,3	1,2	0,3	0,5	0,1	0,3	0,0	0,7	0,1
Павлодар	83,1	14,3	1,8	0,5	9,5	2,1	177,9	21,1	250,0	21,2
СҚО	16,5	2,8	11,8	3,1	11,3	2,5	13,8	1,6	9,4	0,8
Түркістан	9,6	1,7	10,5	2,8	14,7	3,3	13,1	1,6	13,4	1,1
ШҚО	97,8	16,8	13,4	3,6	54,3	12,2	80,5	9,5	174,1	14,8
Астана қ.	125,5	21,6	111,2	29,5	120,6	27,0	149,3	17,7	112,1	9,5
Алматы қ.	22,1	3,8	38,9	10,3	17,2	3,9	26,2	3,1	30,2	2,6
Шымкент қ.	35,5	6,1	50,9	13,5	39,7	8,9	112,1	13,3	216,8	18,4

Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған (Bureau of National statistics, 2022)

Өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық өнімдерінің ішінде 2022 жылы инновациялық өнімнің ең үлкен үлес салмағы жаңадан енгізілген немесе айтарлықтай технологиялық өзгерістерге ұшыраған 81,2% (2021 жылы 82,3%) өнім алуды жалғастыруда. Жетілдіруге ұшыраған өнім 6,2% (6,8%) және өзге де инновациялық өнім 12,6% (10,9%) құрады.

Кәсіпорындардың технологиялық инновациясына ағымдағы шығындар 2022 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 2 есеге дерлік азайды (2022 жылы — 700,2 млрд. теңге, 2020 жылы — 1390,5 млрд. теңге). Бірақ бұл технологиялық инновацияларға жұмсалған шығындар тиімділігінің өсуімен (яғни инновациялық өнім көлемінің технологиялық инновацияларға арналған шығындарға қатынасы) 5 есе дерлік сүйемелденеді. Мәселен, 2022 жылы осындай шығындардың бір теңгесіне 1,68 теңге инновациялық өнім, ал 2020 жылы 0,32 теңге инновациялық өнім болды (4-кесте).

4-кесте. Инновацияға жұмсалатын шығындардың тиімділігі

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Инновациялық өнім көлемі, млрд. теңге	111,5	82,6	142,2	236,0	379,0	578,3	580,4	377,2	445,8	844,7	1179,2
Технологиялық инновацияларға арналған шығындар, млрд. теңге	97,5	31,0	219,6	170,2	168,5	219,3	248,5	503,4	1390,5	718,7	700,2
Шығындардың тиімділігі	1,14	2,66	0,65	1,39	2,25	2,64	2,34	0,75	0,32	1,18	1,68

Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған (Bureau of National statistics, 2022)

Зерттеулер мен әзірлемелерге арналған шығындар (бұдан әрі — ҒЗЖ) «кірістегі» инновациялық қызметтің басты көрсеткіштерінің бірі болып табылады. 2021 жылмен салыстырғанда зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалған ішкі шығындар көлемінің 2022 жылы 4,8%-ға өсуі байқалады (5-кесте).

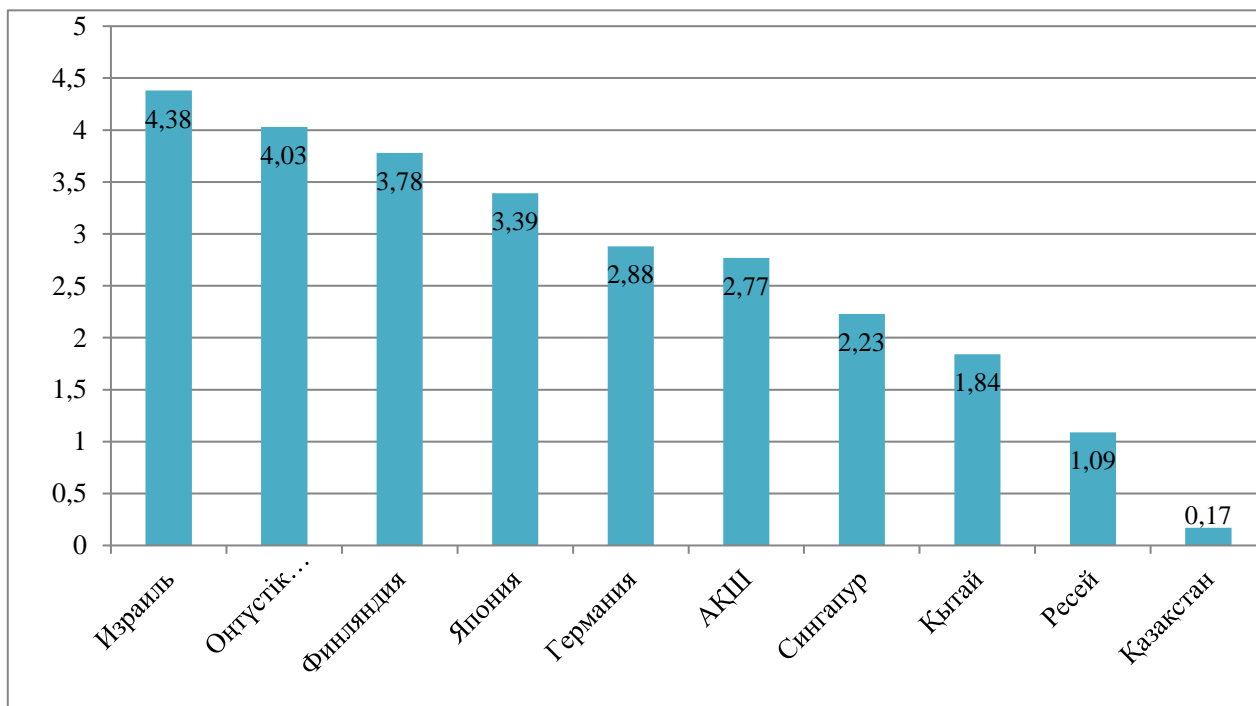
5-кесте. Жұмыс түрлері бойынша ҒЗТКЖ-ға ішкі шығындар, млн. теңге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Барлығы, оның ішінде:	61672,7	66347,6	69302,9	66600,1	68884,2	72224,6
- іргелі зерттеулер	18197,0	15260,7	15838,8	13809,2	10785,9	10629,0
- қолданбалы зерттеулер	33369,4	38394,8	36959,0	35841,1	40909,6	43278,3
жобалау-конструкторлық және технологиялық жұмыстар	7447,3	9488,1	12658,2	12341,7	14817,7	16387,9
бұйымдардың (өнімдердің) тәжірибелік үлгілерін, партияларын дайындау)	1365,5	1830,4	1478,4	2478,1	885,3	1518,6
құрылыс үшін жобалау жұмыстары	1293,5	1373,7	2368,5	2130,0	1485,7	410,8

Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған

Ғылыми зерттеулерге, сондай-ақ әзірлемелерге жұмсалатын шығындар үлкен елдерде, атап айтқанда әлемдік экономикасы дамыған елдерде олардың ЖІӨ 2,5-3,7%-ға жетеді, бұл ретте бұл шығыстардағы мемлекеттің үлесі орта есеппен 25-34% ғана құрайды, оның негізгі бөлігі шетелдік компаниялардың инвестициялары болып табылады.

Көріп отырғаныңыздай, 2-суретте ЖІӨ-дегі зерттеулер мен әзірлемелердің ішкі шығындарының ең жоғары үлесі Израильге (ЖІӨ-нің 4,38%), Оңтүстік Кореяға (4,03%), Финляндияға (3,78%), Жапонияға (3,39%) тиесілі.

2-сурет. 2021 жылғы зерттеулер мен әзірлемелерге арналған ішкі шығындар, ЖІӨ-ге шаққандағы %

Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған

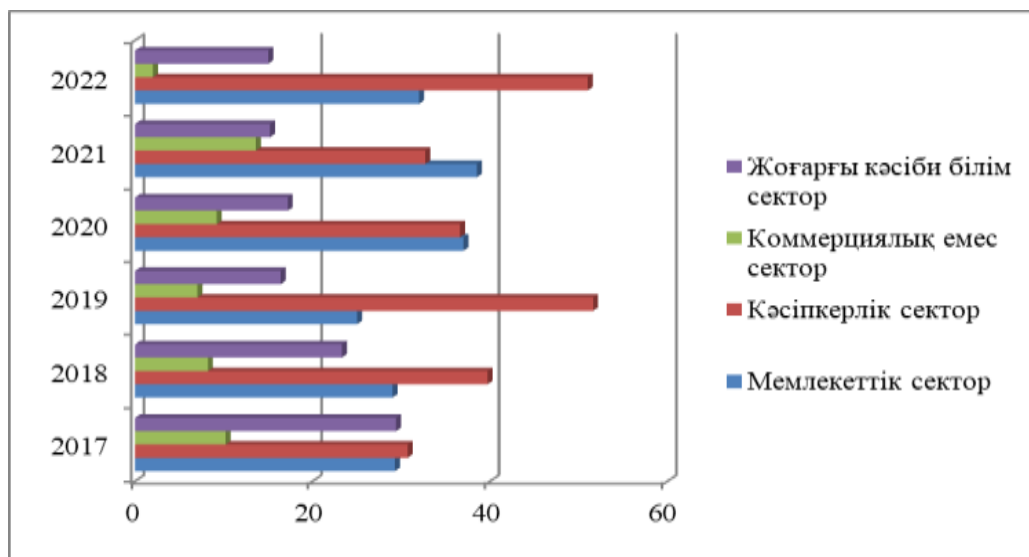
«Еуропа 2030» Стратегиясына сәйкес, бес негізгі мақсаттың бірі — зерттеу көлемінің ұлғаюы болып табылады және ЕО өз шығындарын 2020 жылы ЖІӨ-ден 3%-ға дейін арттырған, ал ЕО-28 бойынша орташа көрсеткіш 1,94% құрады, Қытайда жоғары (1,84%); ЕО-28 бойынша орташа көрсеткіш 1,94% құрады. ЕО-ға мүше елдер арасындағы ең жоғары көрсеткіш Финляндияға тиесілі (3,78%).

Елдің экономикалық қауіпсіздігінің индикаторы ретінде ЖІӨ-ні ғылыми талдау зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалатын шығындар 2 %-бен шектелген. Халықаралық ғылым кеңесі ұсынған дамушы елдер үшін ғылым шығындар ЖІӨ-нің пайызымен (ЖІӨ-нің 1-1,5%). Қазақстанда ЖІӨ-ге ҒЗЖ-ге жұмсалатын шығындар үлесі бұрынғыша жоғары емес — 0,17% болып қалады, алайда отандық ғылыми жүйе қалыптастыру және даму сатысында тұрғанын ескеру қажет.

Қызмет көрсету саласындағы ҒЗТКЖ-ға ішкі шығыстар 2022 жылы жоғары кәсіптік білім беру секторын қаржыландыру үлесін құрылымдық талдау 23,1%-дан 29,4%-ға дейін өсті, сондай-ақ кәсіпкерлік сектор үлесінің 39,7%-дан 30,7%-ға дейін азайғанын куәландырады (4-сурет).

Технологиялық дамыған елдерде кәсіпкерлік сектордың ғылыми зерттеулерге арналған шығыстары (60-70%) ҒЗТКЖ-ға арналған мемлекеттік шығындардан әлдеқайда асып түсетінін атап өткен жөн. Қазақстанда әзірге ҒЗТКЖ қаржыландырудағы мемлекеттік сектордың негізгі рөлі бар құрылым сақталуда. Бұдан басқа, атап өту керек, көптеген елдерде іргелі зерттеулер негізінен мемлекеттік секторда дәстүрлі түрде жүргізіледі, ал бизнес-сектор қолданбалы зерттеулермен айналысады.

Басқа елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, ұлттық инновациялық жүйелер елде инновациялық белсенділіктің төмен деңгейімен сипатталатын дамыған кәсіпкерлік сектор болған жағдайда ғана тиімді және жоғары рентабельді деген қорытынды жасауға болады. Енді зерттеушілер санының динамикасын талдауға жүгінейік (3-сурет).

3-сурет. Қызмет секторлары бойынша зерттеулер мен әзірлемелерге арналған ішкі шығындардың құрылымы, %-бен.

Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған (Bureau of National statistics, 2022)

Соңғы жылдары ғылым, технология және технологиялық даму саласында жұмыс істейтін мамандар санының өсуі байқалды: 2021 жылы бұл көрсеткіш тарихи ең жоғары деңгейге жетті, 2019 жылға қарай 16,2%-ға өсіп, 23712 адамды құрады. Бұл жас ғалымдардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына белсенді қатысуымен байланысты. Сонымен қатар, 2022 жылға қарай 35 жасқа дейінгі ғалымдардың үлесі 18%-ға өсті; 45 жасқа дейінгі ғалымдардың көпшілігі қазір 56% құрайды.

Тұтастай алғанда, бұл сала ғылыми саладағы қазақстандық еңбек нарығының тән ерекшеліктеріне байланысты ұзақ мерзімді мансаптық өсу үшін әлі де тартымды емес, бұл ең алдымен ғалымдардың еңбекақысының төмен деңгейі мен жеткіліксіз әлеуметтік қамтамасыз етілуінен көрінеді. Осылайша, Қазақстандағы инновациялық даму басқа факторлармен қатар, инновациялық үдерістер мен жобаларды басқаруға қабілетті кадрлар тапшылығымен тежеліп отыр.

Ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің нәтижелілігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі патенттік белсенділік болып табылады. Қазіргі талдаушылар ЖІӨ көлемі мен елдің жан басына келетін өнертабыстарға патенттер саны арасындағы нақты, тікелей пропорционалды байланысты көрсетеді. Бұл ретте неғұрлым экономикалық дамыған елдерде халықтың ең жоғары патенттік белсенділігі тіркеледі.

2022 жылы патенттік белсенділіктің айтарлықтай төмендеуі байқалады. ҚР Ұлттық зияткерлік меншік институтының деректері бойынша 2022 жылы Ұлттық өтініш берушілерге 1011 қорғау құжаты берілді, бұл 2021 жылға қарағанда 33%-ға аз. Бұл ретте берілген инновациялық патенттер саны 2,3 есеге қысқарды (6-кесте).

6-кесте. ҚР өтінім берушілерге қорғау құжаттарын және Еуразиялық патенттерді беру

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ұлттық өтініш берушілерге қорғау құжаттарын беру, барлығы, бірлік	755	1687	1868	1887	1400	1500	1504	1504	1011
Оның ішінде: инновациялық патенттер	354	1181	1347	1381	1103	1150	1093	1096	478
ҚР өтінім берушілерге берілген Еуразиялық патенттер саны	11	24	15	10	15	16	19	17	56

Ескерту - дерек көздері негізінде автор жасаған (Bureau of National statistics, 2022)

Сонымен қатар, Еуразиялық патент ведомствосының (бұдан әрі — ЕПВ) рәсімі бойынша берілген өнертабыстарға өтінімдер саны ұлғаюда. 6-кестеде көрсетілгендей, 2021 жылы ЕПВ рәсімі бойынша 56 патент берілді, бұл 2020 жылға қарағанда 3,3 есе көп.

Технологиялық тұрғыдан елдің әлсіз бәсекеге қабілеттілігі, оның ішінде елде әлемдік деңгейдегі әзірлемелердің іс жүзінде болмауымен түсіндіріледі (Setini M. et. al. 2021). Қазақстанның патенттік

белсенділік көрсеткіштері бойынша артта қалуының басты себептері қаржы қаражатының шектелуі, сондай-ақ зияткерлік меншік саласындағы сауаттылықтың жеткіліксіздігі болып табылады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу негізінде біз елдегі инновациялық кәсіпкерлікті дамытуды жандандырудың ұйымдық-құқықтық және институционалдық құралдарын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірледік:

1) индустриялық-инновациялық жобаларды іріктеу критерийлерін индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау шараларын іске асыруға уәкілетті даму институттарына, мемлекет қатысатын заңды тұлғаларға бекітуді заңнамалық реттеуді қамтамасыз еткен жөн.

2) индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдаудың 13 шараларының әрқайсысына жауап беретін мемлекеттік органдар, даму институттары, мемлекет қатысатын заңды тұлғалар арасында нақты бөлу және қамту жоқ. Мемлекеттік қолдауды өнеркәсіптік инновациялық жүйе субъектілері жүзеге асыратын өнеркәсіптік инновациялық қызмет үшін «тиісті шаралардың» мазмұны толығырақ сипатталуға тиіс.

3) мониторинг көлемін қамтамасыз ету тұрғысынан қызметті мемлекеттік қолдау шараларын іске асыру тиімділігін бағалау, бағалау индикаторлары жүйесін, ақпарат беру мерзімдерін нақтылау, ұсынылатын мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін арттыру және өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуына оң әсерін күшейту жөнінде ұсынымдар әзірлеу әдістемесін жетілдіруді талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

- Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics. – 2022. Retrieved from <https://www.stat.gov.kz/>.
- Chen, F. W., Fu, L. W., Wang, K., Tsai, S. B. & Su, C. H. (2018). The influence of entrepreneurship and social networks on economic growth—from a sustainable innovation perspective. *Sustainability*, 10(7), 2510.
- Damanpour, F. & Gopalakrishnan, S. (1998). Theories of organizational structure and innovation adoption: the role of environmental change. *Journal of Engineering and technology management*, 15(1), 1-24.
- Dudin, M., Ljasnikov, N., Pankov, S. & Sepiashvili, E. (2013). Innovative foresight as the method for management of strategic sustainable development of the business structures (2).
- Ferreira J. J. M., Fernandes C. I. & Kraus S. (2019). Entrepreneurship research: mapping intellectual structures and research trends. *Review of Managerial Science*, 1(13), 181-205.
- Fritsch, Michael, Martin Obschonka & Michael Wyrwich (2019). “Historical roots of entrepreneurship-facilitating culture and innovation activity: An analysis for German regions”. *Regional Studies* 53, 9, 1296-1307.
- Fritsch, M. & Wyrwich, M. (2018). Regional knowledge, entrepreneurial culture, and innovative start-ups over time and space—an empirical investigation. *Small Business Economics*, 51, 337-353.
- Grynko, T. & Gviniashvili, T. (2017). Organizational and economic mechanism of business entities' innovative development management. *Економічний часопис-XXI*, 165(5-6), 80-83.
- Guerrero, Maribel & David Urbano (2019). “Effectiveness of technology transfer policies and legislation in fostering entrepreneurial innovations across continents: an overview”. *The Journal of Technology Transfer* 44, 5, 1347-1366.
- Levushkina, S. V. (2021). State impact on innovative development of business structures. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 650(1), p. 012078. IOP Publishing.
- Lendel, V. & Varmus, M. (2014). Evaluation of the innovative business performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 129, 504-511.
- Lounsbury, Michael, et al. (2019). “Culture, innovation and entrepreneurship”. *Innovation*, 21(1), 1-12.
- Qandah, Ramiz, et al. (2021). “The impact of knowledge management capabilities on innovation in entrepreneurial companies in Jordan”. *International Journal of Organizational Analysis*, 29(4), 989-1014.
- Raza, Ali, Moreno Muffatto & Saadat Saeed (2020). “Cross-country differences in innovative entrepreneurial activity: An entrepreneurial cognitive view”. *Management Decision*, 58, 7, 1301-1329.
- Sapolsky, H. M. (1967). Organizational structure and innovation. *The Journal of Business*, 40(4), 497-510.
- Satalkina, Liliya & Gerald Steiner (2020). “Digital entrepreneurship and its role in innovation systems: A systematic literature review as a basis for future research avenues for sustainable transitions”. *Sustainability* 12(7), 2764.
- Setini M., et al. The pass way of women entrepreneurship: Starting from social capital with open innovation, through to knowledge sharing and innovative performance. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(2), 25.
- Scott, W. R. (1975). Organizational structure. *Annual review of sociology*, 1(1), 1-20.
- Trusova, N. & Hryvkivska, O. (2021). The development of integrated business structures of Ukraine on innovative and investment basis.

А.Б. Мухамедханова, М. Нурсой

Современное состояние и ход развития инновационных предпринимательских структур в Туркестанской области

Аннотация

Цель: Изучение проблем развития инновационного предпринимательства в мировой и отечественной практике для выработки соответствующих предложений по активизации инновационной активности предприятий в казахстанской экономике на основе эффективного мирового опыта.

Методы: В ходе исследования был использован комплекс методов положительного, нормативного, сравнительного и системного анализа, синтеза, обобщения и научной абстракции, а также математико-статистические методы.

Результаты: Недостаточная разработка вопросов совершенствования механизма развития инновационного предпринимательства и применение накопленного международного опыта в данной сфере выявили проблематику с точки зрения оценки рисков перехода на инновационный путь развития, а также формирования конкурентных преимуществ предпринимательских структур при выходе на мировой рынок.

Выводы: Инновационное предпринимательство способствует повышению гибкости и адаптации его структуры на современном этапе развития мировой экономики. В национальной экономике инновационные предприятия способствуют сокращению безработицы в кризисный период, ускоряют инновационные процессы в отраслях промышленности. Усиление конкуренции под влиянием постиндустриализации мировой экономики и изменения организационно-технологической структуры производства способствуют усилению роли инновационных малых и средних предприятий, так как они могут быстрее и безболезненно адаптироваться к этим изменениям.

Ключевые слова: инновации, механизм, инновационная активность, инновационное развитие предпринимательства, национальные инновации, экономический рост, инновационный процесс, проектирование, динамичный рост.

A.B. Mukhamedkhanova¹, M. Nursoy²

The current state and development of innovative entrepreneurial structures in the Turkestan region

Abstract:

Object: to study the problems of the development of innovative entrepreneurship in the world and domestic practice in order to develop appropriate proposals for the activation of innovative activity of enterprises in the Kazakh economy on the basis of effective international experience.

Methods: in the course of the study, a set of methods of positive, normative, comparative and system analysis, synthesis, generalization and scientific abstraction, as well as mathematical and statistical methods were used.

Findings: insufficient development of issues of improving the mechanism for the development of innovative entrepreneurship and the use of international experience accumulated in this area revealed the problems in terms of assessing the risks of transition to the path of innovative development, as well as the formation of competitive advantages for business entities. Entrepreneurial structures when entering the world market.

Conclusions: innovative entrepreneurship contributes to increasing the flexibility and adaptation of its structure at the current stage of development of the world economy. In the national economy, innovative enterprises contribute to reducing unemployment during the crisis period, accelerate innovation processes in industries. The intensification of competition under the influence of the post-industrialization of the world economy and the change in the organizational and technological structure of production contribute to the strengthening of the role of innovative small and medium-sized enterprises, since they are able to adapt more quickly and painlessly to these changes.

Key words: innovation, mechanism, innovative activity, innovative development of entrepreneurship, national innovation, economic growth, innovation process, design, dynamic growth.